

UDK 821.163.4(091)(497.16)

Stručni rad

Науме РАДИЧЕСКИ (Скопје)

Филолошки факултет „Блаже Конески“

naume.radiceski@yahoo.com

РЕАФИРМАЦИЈА И РЕВАЛОРИЗАЦИЈА СО ВИСОКИ НАЦИОНАЛНИ ВРЕДНОСТИ

(*Istorija crnogorske književnosti I–III*,

Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012. god.)

Неодамна појавениот монументален проект *Историја на црногорската книжевност*, од една страна се открива како посебна можност за натамошна и повисока квалитативна афирмација на црногорската книжевност, а од друга како финално дорекување и ревалоризација на црногорската наука за книжевноста. Предвидливи веќе со самото партиципирање во овој проект на вистински резултатни и претходно потврдени партиципиенти во црногорската наука како што се Новак Килибарда, Радослав Ротковиќ и Милорад Никчевиќ, тоа е проект во којшто се остварени вредности не само од научен, туку и од национален карактер. *Историја(та) на црногорската книжевност* ја потврдува и досега несомнената и забележлива позиција на црногорската книжевност во контекстот на јужнословенското и на словенското книжевно заедништво.

Клучни зборови: *црногорска книжевност, Црногорци, усна книжевност, уметничка книжевност*

1.

Националните книжевни истории с` повеќе се колективни и повеќетомни проекти. Од многу причини – кои овде ниту би ги претставувале ниту би ги набројувале. За нивно промислување, пак, сега не може да стане ниту збор. Така и неодамна објавените три книги од/за *Историја(та) на црногорската книжевност*,¹ особено видени како целина, но независно од тоа што таа целина с` уште не е довршена,

¹ *Istorija crnogorske književnosti I–III*, Institut za crnogorski jezik i književnost, uredinci: Adnan Čirgić i Aleksandar Radoman, Podgorica, 2012.

најнесомнено, претставуваат најобемен зафат на црногорската книжевна наука до денес. Во сета своја широчина и со сите свои вредности и перспективи, навистина, тој проект ќе се осветли дури по неговото довршување, но основите се поставени и еден голем дел од работата е веќе завршен. Досега објавените три тома претставуваат висока реафирмација и ревалоризација како на црногорската усмена книжевност, така и на развојот на писменоста и особено на црногорската уметничка книжевност од најстари времиња па до 1918 година.

Проектот кој вистински соодветствува на именувањето **Историја на црногорската книжевност**, се открива најпрво како аналитичко препрочитување и особено како синтеза на досегашните и навистина респектабилни но не само книжевно-историски, туку и поспецијални проучувања и резултати остварени како во рамките на црногорската, така и на книжевната наука пошироко. Во „списокот“ на претходно завршената работа, имено, не влегуваат само досегашните книжевноисториски резултати од видот на книгата на Трифун Ѓукиќ *Pregled književnog rada Crne Gore od Vasilija Petrovića Njegoša do 1918. godine* (1951), пишувана уште во меѓувоениот период или како студијата на Радослав Ротковиќ *Pregled crnogorske literature. Od najstarijih vremena do 1918.* (1979). Во овој проект се резултатно и многустрано инкорпорирани уште еден завиден корпус не само монтенегристички, туку и југославистички студии не само од филолошка, туку и од историографска, па и од поширока научна провениенција, вклучително и ред монографски објави за посебни прашања или автори од црногорскиот национален книжевен пантеон. Не може, меѓутоа, уште овде да не се дорече дека партиципиентите во овој колективен проект, како Новак Килибарда и Радослав Ротковиќ, така и Милорад Никчевиќ, максимално внесувајќи се и вградувајќи се во него, во контекстот на своите истории изнесуваат и ставаат уште и безброј нови, најмногу нивни и затоа досега пошироко непознати или воопшто непознати дополнувања, сознанија, аналитички доуточнувања и синтези на/за вистински долгорочниот, опширен, а не ретко и извонредно сложен црногорски книжевен мозаик во подалечното и во поблиското минато.

2.

Според логиката на нештата, првата книга од Историјата на црногорската книжевност е посветена на усната книжевност.² Нејзин

² Novak KILIBARDA, *Usmena književnost (Istorija crnogorske književnosti, Knjiga I)*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.

автор е денес веројатно најрепрезентативниот црногорски фолклорист д-р Новак Килибарда. Наспроти камерноста на неговиот труд, уште при првопрочитот не може да не се дојде до сознание дека станува збор за една максимално згусната финализација и синтеза на неговите полувековни преокупации како со усната книжевност *en bloc* и не помалку токму со усната книжевност на Црногорците. Таквата згуснатост, ако не дури и самиот стил на Килибарда откриваат дека својата книга тој ја пишува со чувство и со мерка што се својствени не само за извонредно упатен зналец во фолклористиката, туку за фолклорист кој аналитички се впушта во природата и во тековите на процесот, па дури и на пошироката амбиенталност во кои настанува усното книжевно творештво, во којашто смисла, всушност, тој се имаше претставено и со неговите претходни студии. Од тоа резултираат и го потврдуваат како неговата константна јасност, така и тактичноста и одмереноста во кажувањето. Во стилот не само на најдобрите познавачи, туку со можностите на најсуптилниите наслушнувачи на настанувачкото и на пресоздавачкото пулсирање на усната поезија и проза, затоа, место вовед, најпрво густо а прецизно и јасно, накратко проговорува, т.е. ги изнесува своите ставови за **името** и за **настанувањето** на усната книжевност. Не може да се превиди, нели, тие кореспондираат со далеку пошироките научни сознанија. Колку што респектабилно усвојува некои од поранешните достигнувања во монтенегристичката фолклористика, како и резултатни сознанија од надворешни проучувачи на црногорското усно творештво, толку понатаму Килибарда с' повеќе се посветува, односно се презентира преку сопствените аналитички читања на црногорската усна книжевност. Тоа, пак, го открива веќе самата структура на неговата извонредно аналитичка и не помалку хомогена студија, која забележливо се разликува од работата на други, како поранешни, така и современи фолклористи.

Доколку веќе спомнатото поглавје *За името и за настанувањето на усната книжевност* го читаме најмногу низ неговата репрезентационо-воведничарска функционалност, дотолку понедвосмислено застануваме врз сознанието дека своите поспецијални задачи Н. Килибарда ќе ги реализира низ четирите следни поглавја од книгата. Во нив тој постепено ги распределува и ги презентира сопствените аналитички проекции низ кои го остварува комплетниот мозаик на еден консеквентен пристап не толку кон вредностите колку кон специфичностите на црногорската усна книжевност. Секогаш водејќи сметка, се разбира, не колку усното книжевно творештво знае, туку колку не знае за тесно национални граници. И не само што и тие поглавја исто така се карактеризираат со исклучителна јасност и густина, која ги одликува врвните модерни

теоретичари на книжевноста, а во овој случај ја потврдуваат најмногу и пред с' високата аналитичка зрелост на авторот, туку што својот аналитички инструментариум тој го создава и го активира според националните и според развојните посебности на усното книжевно творештво на Црногорците.

Тоа е забележливо веќе во следното поглавје (*Текот на црногорската усна книжевност*), каде што Килибарда се занимава со тешко дофатливите процеси на настанување и со најраните развојни текови на црногорската усна книжевност. Во студијата на Килибарда тоа се постигнува низ еден извонредно внимателен аналитички пристап кон не помалку тешко дофатливите трансформации на усното творештво, можно детектирани преку преобразбата на предхристијанските во христијански симболи, односно форми и норми – на пеење, пред с', но и на раскажување, зошто да не. Овде резултатно доаѓаат до израз индивидуалните можности на Килибарда за компаративни аналитички промислувања и искуства што се остварени и во други научни дисциплини. Пристапувајќи им на народните пеачи, особено на Старецот Милија, на пример, или на Тешан Подруговиќ, исто така, чија творечка природа и практика ја доуточнува преку свидетелствата и преку научните сознанија на Вук, како и на усните книжевни творци воопшто, тој ги дооткрива колку нивната творечка спонтаност, толку и нивните творечки можности за длабочинско проникнување во душевниот свет на од нив опеаните, пардон, на од нив (пре)создадените јунаци. Задржувајќи се врз и навистина специфичните и не секогаш лесно „дофатливи“ врски меѓу пишуваната и усната книжевност, детектирајќи ги вредностите и позициите и на Старецот Милија и на Његош, кој со „*Горски венец*“ го довршува процесот на создавачите на усната книжевност, Килибарда кој, навистина, и трага по и доаѓа до сознанија и за првонастанувањето на некои творби од усната книжевност, го респектира и нејзиниот наднационален карактер, па како вистински респектабилен толкувач на усната книжевност, излегува од националните рамки и, високо вреднувајќи ја усната книжевност, заклучува дека: *книжевната генијалност не прашува за писменост, ниту значењето на книжевното дело се одмерува со неговиот физички обем. Неписмениот Хомер не само што ја започна европската книжевност што се чита од книгите, туку и трајно остана на нејзиниот уметнички врв.*³

Откако ги соопштува своите генерални аналитички позиции и сознанија, како фолклорист чиешто основни интенции во научната работа се редовно поврзани со специфичностите на усниот книжевен корпус на

³ Ibidem, 58.

неговиот народ, следното, најобемно и проблемски најразвиено поглавје на неговата студија, Н. Килибарда го посветува на *Историскиот мозаик на Црна Гора како тематика на нејзината усмена книжевност*. Поточно, во прашање е една вистински егзактна детекција на многустраните релации меѓу фолклорот и историјата во широко зафатената временска рамка. Во него, пак, дури во осум потпоглавја текстуално ги опредметува своите аналитички можности и резултатни сознанија за релациите меѓу усното творештво и историските случувања кај Црногорците. Токму затоа, водејќи се исклучиво од материјалот на теренот, т.е. од егзактни показатели, а не малку и од логиката, во црногорското усно творештво Килибарда **не** наоѓа траги од историските собитија ниту од дукљанскиот, ниту од зетскиот период, но воопшто не се исчудува зошто во колективната свест на Црногорците останале елементи од предхристијанските времиња, па дури и од *предселидбениот паганизам покриен со христијанска наметка*,⁴ а не и од овие историски периоди, бидејќи тоа се векови на внатрешни, на меѓусебни сплетки, судири и делби на црногорскиот народносен простор. Исто така добро како што знае зошто и *косовскиот пораз ни периферно не ја допрел колективната свест на тогашните Црногорци*.⁵ Настрана од ова, зад извонредно интересниот *Летопис Попа Дукљанина*, за чиешто настанување смета дека е иницирано од повисоките црковни и аристократски кругови, суптилните аналитички сензори на Килибарда само насетуваат инспиративно влијание врз народниот пеач или раскажувач.

Вистински потврдена врска со и инспирација на народниот пеач од историските актери и случувања Килибарда ќе детектира дури во врска со династијата на Црнојевиќи, посебно со нејзиниот неславен крај. Сосема јасно, извонредна потврда на тоа е од Старецот Милија веројатно пре/до/ создадената песна *Женидба Максима Црнојевиќа*, која пее за Станиша, потурчениот син на Иван Црнојевиќ, кој како Скендер-бег владееше со Црна Гора од престолната позиција на неговиот татко. Не толку пошироко колку подлабоко прочитано, тоа биле случувања и состојби кои остануваат во колективната меморија и кои го предизвикуваат народниот пеач. Потоа, пак, повторно еден долг, двоветковен, молк(?) на народниот пеач. Тоа се XVI и XVII век. Но не и молк на проучувачот кој прецизно ги детектира причините поради кои не се огласува народниот пеач.

Вистинските услови за развој на црногорската усна книжевност, особено на специфичната десетеречка јуначка поезија, Н. Килибарда ги

⁴ Ibidem, 71.

⁵ Ibidem, 72.

поврзува со новонастанатите состојби во нахиска Црна Гора на почетокот од XVIII век, односно веќе со доаѓањето на владичкиот трон на Цетиње на Данило Петровиќ од Његуши. Водејќи сметка за односот на народниот пеач кон актуелните случувања, тој аналитички го проникнува карактерот на црногорската колективна свест во тоа време и нејзиниот одраз во усното епско творештво, но и едното и другото го „чита“ паралелно со потезите на врвната владеечка позиција на владиката. Колку аналитичен, не помалку и критичен, затоа, како антологиски епски бисер од ова време Килибарда ја изделува песната *Смрт Никџа од Ровина*.

Во овој контекст, меѓутоа, Н. Килибарда како аналитичар е преокупиран не само со историските, туку и со ред други посебности што се диктирани од условите на/во другите црногорски, па и на некои од на нив соседните егзистенцијални територии. Неговиот аналитички инструментариум задлабочено ги наслушнува, ги изделува и секогаш поразлично ги „чита“ општествено-политичките, просторните или, подобро речено, етнографско-културните, но и психосоцијалните различности што се специфични за деловите од Црна Гора што се надвор од нејзиното обединувачко општествено-политичко и национално јадро што го сочинуваат четирите нахии (Катунската, Риечката, Црмничката и Лешанската), со Цетиње како нивни не само теократски, туку и сеобединувачки центар. Своето внимание, затоа, истражувачот го свртува многу пошироко од просторот на нахиска Црна Гора и посебно е преокупиран со условите за настанување, а уште повеќе со процесите на трансформација и преобразба на црногорската десетеречка епика, набљудувана не само во дијакхронија, туку и во синхронија. Така, на пример, кога станува збор за аналитичкиот зафат со епската песна во брдскиот дел на Црна Гора, односно со просторите на седумте „брда“, кај седумте брдски црногорски племиња, тоа понашироко се развива преку примерот со трансформацијата на песните што се однесуваат на Петар Бошковиќ, јунакот на Белопавлиќи.

Навлегувајќи во природата, би рекол во душата на усната народна песна, извонредно широк аналитички однос Килибарда покажува најпрво кон пошироките општествено-политички, социјално-економски, но и етнографски околности, а дури потоа се посветува на предусловите за настанување на самите песни. Веројатно никако поинаку и не можел така живо и пластично да ги толкува ни песните за морачките ускоци, а особено не песните за јунаците од редот на црногорските муслимани, чии високи уметнички вредности, особено во доменот на љубовната лирика, ги смета за забележителен придонес во црногорската култура. Уште поинаков, пак, е неговиот аналитички однос кон усното поетско

творештво во приморските краишта на Црна Гора, особено кон песните од Бока Которска. Со оглед на поинаквите услови во кои егзистирала и се развивала усната книжевност, во бокешките градови се развивале главно лирските поетски жанри, со исклучок на вистински позабележливо епски предиспонираниот и од повеќе аспекти извонредно интересниот Пераст, чие усно поетско наследство Килибарда го разгледува преку песните од познатите *Пераштански ракописи*. Посебно е аналитички преокупиран со прашањето за настанувањето на бокешките, поконкретно на пераштанските бугарштици и за нивното подоцнежнo слевање во морето на црногорската десетеречка епика. Суптилно аналитичен кон бокешките историски и културни посебности, посебно ја толкува природата на усното творештво во овие краишта, а ги насетува и можностите за развој на лириката и на наративното творештво.

Задлабоченото и со националните граници несопрено толкување на усното книжевно творештво, го водат Н. Килибарда кон/до долго продолжените услови за создавање на јуначката епика во Санџак. Дури и наспроти фактот што не само на тоа географско подрачје, туку и на тој аналитички терен не станува збор толку многу за негови сопствени, туку за истражувања и сознанија на некои негови претходници или современици. Килибарда, освен тоа, посебно внимание покажува и посебен аналитички инструментариум применува кога станува збор за граничните краишта на Црна Гора кон/со Санџак, Босна и особено кон Херцеговина, т.е. за усното книжевно творештво на оние племиња кои кон црногорската држава се официјално приклучени дури по Берлинскиот конгрес во 1878 година.

Впечатливо е што и на овие „терени“ како аналитичар тој се задржува и соодветно го толкува пред с` односот на народниот пеач кон разновидните дејства и јунаштва на опеаните јунаци. Килибарда, всушност, развива и аналитички чита најпрво една широка геополитичка, етнографска, па најпосле фолклористичка мапа. Ставајќи, понатаму, акцент врз епската народна песна, затоа, тој и навистина не само што ја промислува, туку и егзактно ја потврдува поврзаноста, ако не дури и слеаноста на илјадагодишниот историски мозаик на Црна Гора со и во нејзиното усно книжевно творештво.

Во/со преостанатите две поглавја, Н. Килибарда го дооформува својот колку камерен, не помалку и длабоко аналитички прочит на усното книжевно творештво на црногорскиот народ. Поточно, се дорекува, и тоа не само како вистински теоретичар на усната книжевност, туку и како уште повистински задлабочен и суптилен нејзин толкувач и зналец. Во првото од овие поглавја е поместена неговата расправа за *формите на усната*

црногорска книжевност. Наоѓајќи се и на порано сериозно расчистуван аналитички терен, респектабилно се однесува кон претходните и мошне значајни сознанија од други фолклористи, особено и пред с` фолклористи како неизместливиот и за него секогаш примерен и насочувачки Вук Караџиќ, но и како неповторливите Видо Латковиќ или Владан Недиќ. Така на пример, афирмативен став зазема по прашањето за поделбата на лирските народни песни која е иницирана од Латковиќ, но доследно применета од Недиќ. Посебно, пак, кога станува збор за жанровската поделба на усното книжевно творештво, на чиешто жанровско богатство се задржува далеку повеќе, ја респектира поделбата што ја применува Латковиќ. Килибарда, меѓутоа, иако формите и жанровоста, можеби поради многуте ако не идентични, тогаш барем мошне слични појави во усното книжевно творештво на повеќе земји и народи, не се неговиот најинтересен аналитички терен, знае да биде и извонредно прецизен и со **свој** став токму за некои жанровски специфичности на црногорската усна книжевност. Најпрво тоа се отстапки од и несогласувања не само со општата или вообичаена поделба на усното поетско творештво, туку несогласувања и со некои од претходните, особено со Вуковите делења по циклуси. Повеќе од тоа, во духот на целокупното негово аналитичко читање на усната црногорска книжевност, сега веќе вистински следејќи го извонредниот В. Недиќ, понатаму тој со навистина изострено чувство ги дооткрива не само времињата и околностите на настанувањето, туку и метричките специфичности и поврзаност, односно произлез на десетеречката од со народното оро и во постаро и во поново време примерената осмеречка усна песна кај Црногорците.

Наспроти аксиоматичното сознание дека усната проза, која е од поинаква природа, во рамките на црногорската национална култура е во сенката на поезијата, впечатливо е што на односните аналитички позиции, односно во поглавјето што е на неа посветено, на неговиот секогаш згуснат и јасен стил, Килибарда зборува особено за различностите веќе при нејзиното запишување. За него е во врска со ова вистински парадигматична веќе Вуковата улога на досоздавач или пресоздавач на народната приказна. Ставајќи акцент врз Вук како *надарен устен книжевеник*,⁶ смислата на неговата креативна ангажираност ја открива во настојувањето преку *пишуваната форма на усната приказна книжевно да се изрази дораскажаната прозна усменост*.⁷ Најмногу и пред с`, како што смета Килибарда, поради тоа што *секоја негова интервенција врз*

⁶ Ibidem, 188.

⁷ Ibidem, 189.

текстот на приказната можела да се случи на нејзиниот природен пат низ просторот и низ времето.⁸ Тоа е, имено, токму она што го нема кај безбројните поствуковски запишувачи на усната црногорска проза, со исклучок на Марко Миљанов Поповиќ, кој за Килибарда е устен раскажувач на патријархално-јуначки анегдоти кој текстовите ги запишал од самиот себе.⁹ За него Миљанов е уште и единствениот вистински устен раскажувач во црногорската книжевност,¹⁰ а неговите *Примери чојства и јунаштва* ги смета за врв во црногорската усмена проза. Не можеме да не забележаме дека Килибарда мошне проникливо и пластично го толкува за него извонредно интересниот процес на претворањето на книжевната усменост во книжевна пишуваност и преку рецептивниот однос кон приказната, односно низ различниот однос на слушателот и на читателот.

И повторно и слободно би рекле камерниот не толку книжевноисториски колку вистински аналитички проект на Килибарда за усната книжевност на Црногорците завршува со поглавјето *Народско или имитативно пјесништво у Црној Гори*. Аналитички, ако не по малку и протејски, во него тој не само што завршно се дорекува најпрво и пред с' во врска со посебностите на црногорската усна книжевност, туку што се посветува на едно претходно незафатено прашање, односно на еден мошне обемен и специфичен вид творештво, настаната меѓу усната и пишуваната книжевност и ги нема вистинските вредности ниту на усната ниту на пишуваната книжевност. Во прашање е имитативната, т.е. пишуваната книжевност која настојува во с' максимално да наликува на усната.¹¹ Во првиот дел од неговата завршница, посветена на стрмоглавувањето на црногорската десетеречка епика, Килибарда ја проследува и коментира црногорската имитативна поезија, која започнува со Петар I Петровиќ Његош и со неговите песни за црногорските победи (кај Мартиниќи и кај Крусе) од крајот на XVIII век, а продолжува со изборот на Петар II Петровиќ Његош *Огледало српско* (1846), но и со неговите од идеолошко-практични побуди пишувани песни *Кула Ђуришића* и *Чардак Алексића* (1847). На нив се надоврзува мошне обемената збирка десетеречки јуначки песни *Јуначки споменик* (1862) од великиот војвода Мирко Петровиќ, а десетеречки и осмеречки епски поетски творби, од истите побуди како и Његош, подоцна ќе пишува и кнезот, кон крајот веќе и крал Никола. Покрај творците од династијата

⁸ Ibidem, 193.

⁹ Ibidem, 197.

¹⁰ Ibidem, 195.

¹¹ Ibidem, 213.

Петровиќ, во втората половина на XIX и во раните децении од XX век имитативна десетеречка поезија ќе создаваат еден цел хор од имитатори, започнувајќи од на Петровиќи мошне блискиот Ѓуко Средановиќ, па Саво Мартиновиќ и с` до Новица Шаулиќ и Андрија Лубуриќ во првата половина од XX век.

Некогаш за, а почесто против некои поранешни сфаќања во науката по ова прашање, Килибарда сосема недвосмислено стои на позицијата дека појавата на објавени книги со десетеречка јуначка епска поезија значи и крај на нејзината автентична усменост. Не пропушта, меѓутоа, по извонредно аналитичките и логични објаснувања во врска со Вуковите во подоцнежните периоди од неговата актива направени отстапки во полза на имитативната поезија, понатаму да изнесува и пошироки аргументации и за натамошното, с` до наше време, *жилаво опстојување на имитативната поезија во Црна Гора*. Резимирајќи ги своите строго егзегетички погледи кон извонредно обемната продукција на неавтентична епска поезија настанувана во текот на два века, своите доследно поставени и не помалку доследно отстојувани аналитички позиции кон/за десетеречкиот епски супститут, пардон, многу повеќе сурогат, ги потврдува преку примерите со некои од подоцнежните, поствуковски собирачи на црногорската усмена поезија. Особено е во таа смисла интересен примерот со аналитичкиот пристап кон вистинските позиции и вредности на некои гуслари, како Радован Бекировиќ, на пример, дејствен во добар дел од XX век. Изострениот набљудувачко--аналитички нерв на Килибарда, меѓутоа, не е ниту без сенс за, ниту без прецизност во детектирањето на автентичните можности, но и на поведувањето во создавањето на песната според објавуваните примери, што го откриваат гусларот Бекировиќ. Не испуштајќи ја од видокругот на своето аналитичко внимание ниту натамошната, без малку сегашна егзистенција на усната поезија во Црна Гора, Килибарда синтетизира и аналитички се дорекува во врска и со некои од следбениците на Бекировиќ. Посебно го посочува Божо Ѓурановиќ со негувањето на гусларската традиција до најново време.

Наспроти ваквата ситуација во Црна Гора, автентично создавање на класична усмена епика во поново време Килибарда аргументирано респектира и научно верификува, потврдува меѓу муслиманското население во Босна и Санџак и тоа преку одличниот пример со Авдо Меѓедовиќ и неговиот спев *Женидба Смаилагиќ Мехи*. За него заинтересираната водечка светска фолклористика, меѓу кои и Милман Пери и Алберт Б. Лорд од Харвардскиот универзитет, всушност, токму преку него ги детектираа и последните рефлексии на автентичната книжевна усменост.

*

Не може да не се дорече, всушност да не се нагласи дека Н. Килибарда е проучувач кој длабочински го промислува усното книжевно творештво. Излегувајќи од, односно надраснувајќи го некогашното хердеровско-гримовско сфаќање на усното творештво исклучиво како колективен продукт, особено внимание тој секогаш му посветува на народниот пеач како индивидуален создавач, пресоздавач или досоздавач. За Килибарда, имено, усмената песна не постои само преку нејзината варијанта што е запишана. Аналитичар каков што е тој не може а често да не се прашува како таа се пеела пред/до запишувањето, односно што и како кажувала во времето кога е првично настаната. Со сето погоре речено, односно многу повеќе со она што останува недоречено, *Усмена(та) книжевност* на Новак Килибарда како прв дел од *Историја(та) на црногорската книжевност*, претставува една извонредно лапидарна, па сепак повеќе од оптимално опфатна и, што е особено важно, не само продлабочено аналитички напишана студија за усната книжевност на Црногорците. Повеќе од тоа, тоа е уште и еден вид неисториографска историја на Црна Гора и особено на црногорскиот народ, односно една извонредно продлабочена и многукажувачка етнопсихолошка студија.

3.

Повеќедецениска аналитичко-истражувачка дејност е синтетизирана и во вториот том од Историјата, посветен на *црногорската книжевност од почетокот на писменоста до 1852 година*.¹² И тоа не само на индивидуално, туку не помалку и на колективно рамниште. До толку повеќе што во оваа книга се хармонично вкомпонирани научни сознанија за еден цел милениум од генеолошкиот и од културниот развој на Црногорците. Воопшто не изненадува што како најпогодна замена за прерано починатиот Воислав П. Никчевиќ, иницијаторот на овој проект, за работата врз овој дел од Историјата е ангажиран не само широко филолошки, туку и најшироко, енциклопедиски, подготвениот и, и во овие области од монтенегристиката извонредно резултатниот Радослав Ротковиќ. Веќе неколку децении односно веќе половина век, следејќи ги сознанијата до кои се доаѓа и во други национални истражувачки

¹² Radoslav ROTKOVIĆ, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852. (Istorija crnogorske književnosti, Knjiga II)*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.

центри, тој ги проучува потеклото, развојот и креативната резултатност на Црногорците с' од времето на словенските преселби па до новиот век.

Со оглед на многувековието кое аналитички се опредметува во втората книга од Историјата, слободно можеме да речеме дека е во прашање еден не само хронолошки, туку и повеќестрано осмислен национален културолошки времеплов. Особено кога е во прашање првото поглавје од книгата (*Средниот век*), кое е посветено на раните векови од/по доселувањето на предците на денешните Црногорци во нивната нова татковина. Компонирајќи го мозаикот на една, сосема разбирливо, повеќе културолошка отколку вистинска книжевна панорама, која и во својата основа и по својата природа, најмногу е хронологија на писменоста на просторот на Црна Гора во средниот век, својот преглед Ротковиќ го започнува со една синтетизирана реминисценција кон/од неговите поранешни проучувања на преселбите на Словените, односно со населувањето на предците на современите Црногорци во новата татковина. По населувачката увертира, интензивно поткрепувана со интересни компаративни сознанија од областа на јазикот, поконкретно и пошироко се задржува врз *развојот на писменоста и на културата во кралството на Воиславлевиќи(те)* (XI-XII век).¹³ Откако спушта сонда најпрво во логично и по аналогии претпоставениот најран, глаголски, период од развојот на писменоста, понатаму се задржува врз писмената традиција настанувана на словенски јазик и на кирилично писмо, при што значејќи и на широко филолошко рамниште расправа за Мариинското и за Мирославлеовото евангелие од крајот на XII век, а потоа и врз писменоста остварувана на латински јазик. Од неа ги изделува и подетално ги разгледува најраните книжевни творби, како што се *Андреацевата повелба* (X-XI век), па *Лекционар(от)* и *понтификал(от)* на Которската бискупија од крајот на XI или од почетокот на XII век, за временско одредување тешко податните *Легенда за мачениците од Луштица* и претпоставениот барски развоен период на *Чудата на св. Никола*.

Посебно и најмногу, сосема очекувано, на крајот од овој дел, во оваа материја научно извонредно широко упатениот Ротковиќ се задржува врз на словенски јазик настанатото *Кралство на Словените*, од самиот автор потоа преведено на латински и сочувано во преписи како *Regnum Sclavorum*. Тоа е текст кој е, барем кај нас, најмногу познат, со или без право, под популарниот назив како *Летопис на попот од Дукља*. Иако упатено расправа и за народносниот и за територијалниот исход на овој автор, како и за ред други нешта, и за Ротковиќ овде најинтересен е

¹³ Ibidem, 35-57.

претпоследниот дел од *Летописот*, т.е. *Легендата за Владимир и Косара*. Тој ја поддржува, инаку, и тезата дека барскиот, односно дукљанскиот поп овој дел од неговиот летопис го пишува врз основа на претходно книжевно дело за Владимир и Косара, кое му го припишува на логички претпоставениот и сосема можен претходен сведетел и наратор од Краина, местото, т.е. црквата каде што почивале моштите на блажениот Владимир пред да бидат пренесени во Елбасан. Како овој, така и претходните заклучоци Ротковиќ ги соопштува врз/по мошне логичките размислувања, заклучоци и дигресији кон други(те) културни и книжевни средини и кон народното творештво. Оваа целина од својата *Историја*, односно културното милје на дукљанскиот период од историјата на црногорската книжевност го дооформува, односно го дополнува со деталите што ги прават неколкуте епитафи од надгробни плочи кои биле вградени во сидовите на некогашната црква Св. Ѓорѓи во Бар.

Во рамките на двете натамошни целини од првото поглавје, понатаму Ротковиќ го следи развојот на писмената култура во Црна Гора низ скоро неколкувековниот период, во кој со оваа земја владее најпрво српската династија на Немањики (1190-1356), а потоа следи пократкиот период на обновената црногорска држава (Зета) и домашната династија Балшиќи (1356-1421). Поради сосема очекуваното заостанување на книжевниот развој, затоа, сега главно го проследува црногорското ракописно наследство за коешто може да се рече дека претставува скоро исклучиво преводна литература. Позабележливо аналитичко внимание се свртува кон на црногорска почва настанатите преписи на словенски ракописи, односно на словенски ракописи со црногорски дијалектни карактеристики, како *Вукановото*, поточно *Стефановото евангелие*, *Иловичката крмчија* и *Дивошеовото евангелие*. Во нешто поширокиот контекст на првата од овие целини авторот разгледува во Неманиќкиот период на црногорското подрачје настанати кирилски и латински натписи, завештанија, договори и слични во уметничка смисла скоро сосема безвредни и за книжевноста барем директно не многу значајни документи. Ништо интересно за книжевноста нема ниту во повелбите издавани од средновековните владетели, ниту пак во, за чудо, единствениот од тоа време регистриран кириличен запис во стихувана форма. За Ротковиќ, меѓутоа, повеќе внимание и интерес побудува во тоа време настануваната богата, но многу малку сочувана богомилска литература. Меѓу она што е сочувано за него е забележлива преработката на беседата на Презвитер Козма против богомилите, направена од презвитерот Василие наречен Драгољ и поместена во неговиот зборник. Самиот зборник, инаку, многу поинтересен е со обемот на другите, главно апокрифни, мудри и забавни содржини.

Бидејќи не се многу подобри околностите ниту за време на црногорската династија Балшиќи, внимателниот аналитичко-проследувачки и анимационен нерв на Ротковиќ ќе ја регистрира пред с` развиената препишувачка активност во скрипториите и во манастирите по островите и на бреговите на Скадарското Езеро. Така е и ќе може, потоа, да го сврти вниманието и кон преведувањето на во православниот свет пошироко познатите еретички, но и за црквата познати и барем условно прифатливи и прифаќани апокрифни текстови. За нас е сега, пак, тоа особено важно за насетување и на извонредните аналитички можности на Ротковиќ како читач на автентичните состојби и на мошне суптилните односи и проникнувања меѓу православното христијанство и дуалистичките учења – и тоа не само во тогашна Црна Гора, туку и во соседните земји, особено во дуалистичко-гностицистичката насока најдалеку исчекорената Босна. Заинтересиран како за повелбите издавани од Мрњавчевиќи, уште повеќе за повелбите издавани од Балшиќи, внимателниот и прониклив проучувач кај овие вториве посебно го истакнува навлегувањето на народниот јазик, па дури и извесни литературни, т.е. уметнички елементи. Мозаикот на средновековното културно милје на истекување и на просторот на Црна Гора, во овој негов не толку книжевноисториски колку мултидисциплинарен паноптикум, Ротковиќ го дополнува со освртот уште кон неколку нецрногорски пишувани споменици на црногорскиот простор, како Никоновиот *Горички зборник* и *Властаревата синтагма*. Но, и тие, како и претходните сознанија, се и тоа како интересни за дооформувањето на сликата за пошироките состојби во тогашна Црна Гора, па и за дооформувањето на колективното психосоцијално битие на Црногорците. Со сето тоа, движејќи се пошироко дури и од поприлично растегливите рамки на книжевните состојби и особено на книжевноста, ако не повеќе на писменоста што настанува, Ротковиќ се остварува како истражувач и уште повеќе како аналитичар со извонредно широки, разновидни, т.е. повеќедисциплинарни и исполнети културноисториски хоризонти.

Вистински простор и уште повистинска реализација на тој план ќе има дури во следните поглавја од книгата на Ротковиќ. Компонирајќи го веќе оној дел од црногорската книжевна, но и културна историја кој најцелосно и најприродно се сместува во рамките на епохата на хуманизмот и на ренесансата, тој е преокупиран првенствено со културните состојби, но и со книжевните резултати пред с` во приморските краишта на Црна Гора. Без да се ограничи на тоа, паралелно ги детектира и целисходно ги поврзува овие културно извонредно напреднати краишта со многу понезавидните услови во внатрешноста на земјата. И воопшто не е

случајно што поособено внимание во овој контекст им посветува на Котор, Пераст и Будва, кои, во таа смисла не само што се најнапреднати меѓу градовите од црногорското приморје, туку се во редот на најразвиените градови на Јадранот воопшто. Наспроти извонредно обемниот а значаен фактографски корпус кој никако не може да се запостави, еден аналитичар од типот на Ротковиќ никако не пропушта да ги открие како условите за таквата културна прогресија на овие градови, така и нивните уште посуптилни струења и поврзаност со другите делови на земјата, особено со Цетиње како нов центар на државната (ре)организација, па со Подгорица итн. Не случајно, високиот културен развој на приморските градови, а особено на Котор овде се проследува преку многувековното негување на книгата, преку библиотеките, од кои, и покрај многуте пожари и рушења, останале вредни примероци. Вистинскиот акцент е ставен врз Котор во најраните децении на печатарството и врз богатството од инкунабули што ги поседува. Котораните, имено, ќе бидат и најраните црногорски печатари, но не на свој терен, туку во Венеција, а дури потоа таа дејност ја подземаат Црноевиќи, на Обод или на Цетиње, сеедно, како и подгоричаните. Во овој контекст Ротковиќ посебно се задржува врз Андрија Палташиќ како најпознат которанин печатар во Венеција, но и врз Никола Маињанин како највисоко остварен автор од Котор во XV век, прв претставник на јужнословенските народи кој печател свое книжевно дело. Не помало внимание им посветува и на Црноевиќи како печатари. Без можности од расчистување на дилемата дали приматот тука му припаѓа на Иван или на Ѓурѓе Црноевиќ, на Ротковиќ нема да му останат незабележани ниту *зачетоците на динамичната, плавна проза на која не ~ недостасуваат зборови за да се изрази сето она што го чувствува човекот*.¹⁴ Овие вредности ги открива веќе во повелбата на Иван Црноевиќ, а за креативните можности на Ѓурѓе се искажува преку прочитот на тестаментот што ~ го остава на сопругата. Како вистински книжевен историчар, се разбира, ја портретира комплетната личност на Ѓурѓе не само како владетел, туку и како печатар и автор – претпоставувајќи го, со тоа, и веројатното негово образование, секако, во Котор, но според неговата солидна упатеност во повеќе научни дисциплини, веројатно уште и во некоја висока школа во Италија.

Највисоко остварените книжевни вредности во ренесансниот период на црногорската книжевност Р. Ротковиќ ги препознава и ги толкува кај тројца знаменити которани од XVI век, тројца неопетраркисти кои создаваат на латински, а еден од нив како на латински, така веќе и

¹⁴ Ibidem, 181.

на италијански јазик. Тоа се Ѓорѓе Бизанти, Људевит Пасковиќ и Иван Бона-Боларис, на коишто и порано им има посветувано пошироко научно внимание. Започнува со, односно се задржува најпрво врз Бизанти, особено врз неговата позиција како прв неопетраркист кај Црногорците, ако не и на нешто поширокиот простор. Многу повеќе преокупиран, меѓутоа, со Пасковиќ, започнувајќи од/со неговата извонредно широка популарност, позиционираност, бидејќи бил дури и плагиран во поширокиот свет, не само што го информира современиот читател за личноста на поетот од Котор што беше опседнат со крупните воени судири меѓу Османлиите и европските земји во XVI век, туку го воведува во инспиративната широчина и во подлабоките специфичности на неговата на латински и на италијански јазик создавана поезија. Ротковиќ сосема добро ги детектира дури и посуптилните разлики кај поетот кога се остварува на латински, од оние творби што ги создава на италијански. Не помалку успешно ги совладува непознатиците и во врска со необичниот и с' уште толку малку познат Болирис. Него го реafirмира веројатно најмногу преку неговата инспиративна поврзаност со родниот Котор, но и со поширокиот простор. Анализирајќи ги како индивидуалните поетски вредности на овие тројца которски латинисти, така и пошироките специфичности и околности во XVI век на поширокиот, на книжевен план доминантно латинизиран европски културен простор, со претставувањето на овие тројца автори, но не толку одделно колку како дел од целокупниот книжевноисториски и културолошки мозаик на кој му се посветува, Ротковиќ дава извонредно значаен прилог во с' посуптилното прецизирање на црногорската книжевна мапа за време на нејзините постари развојни периоди.

Ако не толку историографските, тогаш пошироките филолошки и најшироки културолошки димензии се вредносна препознатливост и на следното поглавје од книгата на Р. Ротковиќ, односно на вториот том од *Историјата на црногорската книжевност*. Тоа поглавје е посветено на барокот и на просветителството во црногорската книжевност (XVII и XVIII век) и веднаш се подразбира дека авторот е преокупиран со еден далеку понапреднат – колку поширок толку и побогат книжевен процес. Тоа е резултирано како од с' позабележливото навлегување во литературна употреба, покрај неспорната доминантност на латинскиот и на италијанскиот, сега и на народниот јазик, така и од побројното и поразновидно учество во литературниот процес на поголем број партиципиенти и тоа од различен социјален и професионален исход. Сето тоа се одразува уште и на планот на широката жанровска разновидност на она што се создава. Безмалку како и во претходното поглавје, затоа, Ротковиќ и сега реализира извонредно широк, мозаичен

пристап кон епохата на барокот и на просветителството. Тоа е мозаик на кој доминира или барем се поаѓа не само од жанровската разновидност, туку и од пошироките културни околности во кои се остваруваат книжевните процеси. Нивното место на/во тој повеќе културолошки отколку ограничено книжевен мозаик, затоа, си го добиваат особено општата, колективната настроеност кон создавање сатирични и друг вид стихови во врска со актуелните животни состојби. Особено кога станува збор за приморскиот дел на земјата. На авторот, меѓутоа, никако не му недостасува изострен слух и за врските на приморјето со континенталната заднина. Оттука, никако не се прескокнуваат ниту спевовите од видот на оние што се испеани за блажената Озана, особено како потврда на врските на приморјето со заднината. Ротковиќ, меѓутоа, ги анимира појавите и творечките посебности и на поедини стихотворци, особено од видот на авторитетниот црковен великодостојник и културен деец Андрија Змаевиќ или како пригодничарскиот поет, но одличен и најплоден стихотворец Живо Болица-Коколиќ. И уште ред други и секогаш со мноштво детали за нив и за нивните творечки пројави, но редовно и со посуптилни оценки за нивните книжевни вредности. Поглавјето за барокот и за просветителството веднаш, дури и асоцијативно, ни открива нешто повеќе од еден двоовековен културолошки развој, ни открива, всушност, една вистинска гама од предуслови и посебности, но не и преголем број повисоко реализирани книжевни творци (и дела). Па сепак, тоа е еден барем за книжевните историчари интересен творечки персонаж што се заокружува со личноста и со делото на Петар I Петровиќ Његош.

Добрата половина од ова поглавје, ако не и нешто повеќе од тоа, сепак, е посветена на шестмина највисоко остварени репрезенти на книжевноста во Црна Гора во XVII, а особено во XVIII и с` до раните децении на XIX век. Овој камерен избор започнува со во Италија високо реализираниот драмски автор, поет, аналит и историограф, будванецот Христифор Крсто Ивановиќ, а завршува со на креативен план повеќе потенцијално најавениот отколку поцелосно остварен Петар I Петровиќ Његош. Низ своите студии за овие избрани автори, кои се, поскоро би рекле, адаптирани отколку вкомпонирани во рамките на овој маркантен книжевноисториски проект, Ротковиќ аналитички ги презентира камерните појави и високите вредности на барокот во Црна Гора и тоа, сосема разбирливо, скоро исклучиво во приморјето. Користејќи ги и незаобичајните претходни повеќе истражувачки отколку аналитички постигнувања, меѓу кои и сопствените, книжевноисториската синтеза што ја создава, пресоздава или досоздава сега, донесува опширно, детализирано и преку документарен материјал остварено егзегетичко читање на извонредно плодни и не малку

интересни автори од барокниот XVIII век. Покрај погоре спомнатиот Ивановиќ, кој е егзегетички проследен не само преку неговите *Песни* од 1675 година, туку и преку петте негови драми и различни состави, но и преку неговите за време на животот необјавени *Будвански анали*, тука е уште и неодамнешниот Иван Антун Ненадиќ, како и извонредно динамичниот автор и колку контроверзен авантурист, многу повеќе интересен како *патриот и слободен мислител*¹⁵ Стефан Зановиќ. Никако не и без монографски интенции, како во пристапот кон нив, така уште и кон еден друг претставник на извонредно интересните Зановиќи, за Будва и за мајчиниот јазик најмногу приврзаниот, лирски предиспониран и со народното поетско творештво многу сроден Мирослав Зановиќ. Ротковиќ ги презентира не само релевантните книжевноисториски и фактографски претпоставки и вредности, туку нашироко и егзегетички ги разгледува и нивните посуптилни креативни и јазични специфичности. Посебно внимание, пак, му посветува на прашањето колку се делата на овие автори автентични, а во која мера се преводи или преработки на други, домашни или италијански автори, постапка којашто е сосема вообичаена во епохата на барокот. За Ротковиќ соодветната книжевноисториска методологија е соодветно применлива и во пристапот кон повеќе интересниот како хроничар на Будва од првата половина на XIX век, отколку како автентичен поет и драматург Антун Којовиќ.

Со оглед на не преголемиот број од позабележливо реализирани книжевни творци и дела во нешто повеќе од две вековната временска отсечка, камерната персонална димензија на овој дел од неговата *Историја*, Ротковиќ ја заокружува со најелементарните поединости не само за времето и за личноста, туку и за навистина скромните поетски прилози на Петар I Петровиќ Његош. Претставувањето на Петар I следи по поголем број претставници кои произлегуваат од приморските краишта, па затоа функционира како дорекување и како заокружување на фрагментарните претходни маргиналии за културните и за книжевните пројави во континенталниот дел на Црна Гора. Детектирајќи ја пред с` поврзаноста на песните на Петар I со значајни моменти од слободарското минато и со актуелните слободарски и борбени случувања кон крајот на XVIII век, на неговите песни Ротковиќ им пристапува најпрво како на *информативно средство за случувањата*.¹⁶ Но, бидејќи книжевната историја за него не е само историја на високо остварените автори и дела, туку и вистински културолошки мозаик, овде тој посебно се занимава

¹⁵ Ibidem, 390.

¹⁶ Ibidem, 436.

со автентичноста на песните што му се припишуваат на Петар I, со интервенциите врз нив од страна на други лица и со нивната сродност со народната песна. Како аналитичар, пак, овде финишира со детектирањето на оние карактеристики што го издигнуваат Петар I над народната поезија и го ставаат во редот на индивидуално остварените поети. Освен тоа, Ротковиќ овде никако не го заборава Петар I ниту како говорник, т.е. како автор на говорнички текст, но и како автор на историографска проза. До толку повеќе што, во неговата *Кратка историја Црне Горе*, очекувано, за Ротковиќ се поособено интересни зачетоците на црногорската раскажувачка проза. Творечките и говорните можности на Петар I, пак, ги открива и, на едно уште повисоко рамниште, потенцијално, ги анимира преку неговите посланици.

Колку и да е во прашање едно камерно репрезентирање и синтеза на претходните вложувања и резултати на Р. Ротковиќ, со новите сознанија, а уште повеќе низ аналитичкото совладување на најголемиот временски простор од културното, а во тие рамки особено од книжевното минато на црногорскиот народ, слеано во една не само обемна, туку и комплексна книжевноисториска композиција, се добива впечаток дека, кога е во прашање неговата книга, најмногу станува збор за труд со национални и со енциклопедиски димензии и вредности. Никако не н` зачудува, затоа, ниту отстапката што, на крајот, односно четвртото и последно поглавје, кое му го посветува на Петар II Петровиќ Његош, претставува една поширока подготовка, едно ново и веќе барем во некои нешта поразлично аналитичко читање на Његоша и една вистинска пролегомена за некоја широко фундирана монографска студија за него. Таа, пак, веќе во оваа форма може да се чита токму како една камерна монографија. Истата настанува, секако, на фонот на посебната позиција и чувство дека, по многуте и одлични студии за Његоша како од домашни така и од блиски, па и од подалечни истражувачи, првпат се создава прилог за него кој е дел од првата целосно и во с` црногорска историја на црногорската книжевност.

Следејќи ги интенциите од претходните делови на неговиот и навистина габаритен прилог кон црногорската национално-културна и книжевна историја, и овде, барем во просторна смисла, затоа, Р. Ротковиќ забележливо внимание посветува најпрво на предусловите и на околностите во кои се формира Његош и како поет и како мислител, па и како државник, а потоа и на неговите позиции во историскиот, во национално-културниот, а со сето тоа и во книжевноисторискиот развој на Црна Гора. Следејќи го, понатаму, неговиот прогресивен развој с` до вистинскиот поетски подвиг, проследувајќи ја како неговата лектира,

така и учењето јазици, Ротковиќ, всушност, и самиот се подготвува за сопствениот аналитички пристап не само кон високите уметнички вредности на Његошевото книжевно дело, туку и кон неговиот индивидуален етос, но и кон неговото време, секако, но погледнато од различни позиции. Сосема е јасно дека, како и секој сериозен научен работник, поинаку веројатно не можел ниту да постапи ниту да отстапи. Но, с` уште не се зафаќа со главниот предмет на неговата аналитичка експертиза, туку прави уште цел ред натамошни истражувачки сондажи и претподготовки. Тие натамошни истражувања и претподготовки започнуваат со европските откривања на Црна Гора и на личноста на нејзиниот владетел, а завршуваат со најсуптилно детектираните предуслови за формирањето на Његош како поет и како мислител и посебно за формирањето на неговото сесловенско чувство. Во рамките на тој колку широк не помалку и сложен подготвителен аналитички терен низ колку богатиот не помалку и комплексен национално-културен мозаик на Црна Гора од Његошево време, затоа, вниманието на Ротковиќ застанува и пред значењето на Цетињскиот манастир како национално светилиште. Далеку посуптилно, пак, колку со аргументи, не помалку и аналитички ќе ги проникне почетоците на великосрпската идеја, кои уште пред *Начертанието* на Гарашанин од 1844 година, на Црногорците им ги трасираа Сима Милутиновиќ и Вук Караџиќ. Сето тоа за да може не само да го детектира, туку и да го разјасни оформувањето на Његошевото сфаќање за народот и за племето, па за прифаќањето на косовскиот мит, односно за пресудното влијание што го извршил и на овој план врз него Сима Милутиновиќ Сарајлија.

По сето ова, навистина, се чини дека на Ротковиќ не му останува многу простор за пристап кон самото книжевно дело на Његоша. Но сосема доволно за да соопшти некои сознанија што се резултат на неговите егзегетички и минуциозни аналитички читања. Впечатливо е, затоа, што пристапот кон книжевното дело на големиот Црногорец тој не само што го започнува со сугестивната констатација дека *Његоша го создаде целиот претходен развој на црногорската книжевност*,¹⁷ туку што, поинаку од вообичаената практика на книжевните историчари, најпрво свртува внимание не само кон најраните творечки пројави на идниот поетски великан, туку не малку и кон неговите творби што не влегуваат во редот на неговите генијални проекти. Ротковиќ со тоа уште еднаш потврдува дека создава широка, панорамска, мозаична книжевно-историска и национално-културна студија. Секогаш располагајќи не

¹⁷ Ibidem, 485.

само со помалку актуелни, па сепак извонредно важни информации за настанувањето и за објавувањето како на *Пусињак цетињски*, така и на *Глас каменштака*, преименуван како *Свободијада*, па за изборот пополнет главно со песни од народното творештво *Огледало српско* и уште ред други секундарни творечки проекти, посебно внимание посветува токму на творечкиот однос со нив и во нив кон националните актуелности и кон државните потреби. Поаѓајќи, пак, од некои несоборливи, а досега во науката незабележувани аргументи кои ги пружа самото Његошево дело, Ротковиќ и тука знае мошне суптилно да проникнува во самите творечки и уметнички специфичности и вредности што го следат нивното создавање.

Од претходно нагласените интенции Ротковиќ не отстапува ни кога стигнува до пристапот кон Његошевите комплексни и највисоко остварени поетски проекти *Луча микрокозма*, *Лажни цар Шќепан Мали* и *Горски вијенац*. Така, на пример, детектирајќи ред невозможно можни нелогичности во *Лажни цар Шќепан Мали*, тој доаѓа до едно и навистина смело сознание дека, ако „*Лажни цар Шќепан Мали*“ се игнорира како драма, а се сфати како збирка песни предизвикани од инсценираните случувања, тогаш тоа е книга која може да застане покрај „*Луча*“ и „*Горски венец*“, ¹⁸ односно дека се работи за патриотска поема, горда поезија на народната сепоќа и величина, на лукавството и на мудроста, на јунаштвото и на дипломатијата. ¹⁹ На позицијата на вконтинуирањето на *Горски венец* во нужно ограничениот простор на една книжевна историја, пак, ги потврдува веќе претходно во науката сосема потврдените сознанија за литературниот карактер на главниот инспиративен поттик во делото – истребувањето на исламизираниите Црногорци при крајот на XVII или на почетокот на XVIII век, сејдно. Ротковиќ, меѓутоа, и навистина очекувано, прв свртува внимание кон многу дополнителни и досега непубликувани детали во прилог на тоа ова „случување“ е без историска подлога. Освен тоа, покажува изострен слух за во основа мирољубивиот карактер на Данило, како доминантен протагонист и како гласноговорник на авторот на *Горски венец*, што го потврдува со документирани негови потези од државничката актива. Ротковиќ сето ова во неговиот прилог го дорекува со потврдувањето колку е *Венецот* одраз на самите случувања и состојби од Његошево време, односно колку зад владиката Данило стои самиот Његош.

¹⁸ Ibidem, 501.

¹⁹ Ibidem, 504.

Наспроти вообичаената практика книжевните истории да се компонираат како синтези на дотогашните истражувања и аналитички дострели, во поглавјето за Његоша Ротковиќ најавува и некои нови, подетални читања на Његоша. Тој изнесува мноштво досега незабележувани детали кои можат да влезат во мозаикот на идни проучувања и монографски синтези. Покрај навестените поразлични сфаќања од досега познатите во врска со *Луча микрокосма*, на пример, никако не останувајќи му аналитички должен ниту на овој еп, тој е особено впечатлив со детектирањето на погрешните досегашни свртувања кон него како кон *лач на макрокосмосот*, а не како кон *лач на микрокосмосот*.²⁰ Забележливо кратки или привидно разлеани поради повлечените паралели кон други Његошеви дела, Ротковиќевите сознанија за *Луча*, веројатно се меѓу најинтересните и највредните во неговиот пристап кон Његоша. И највредни и најинтересни се особено поради тоа што, во споредба со другите Његошеви дела, низ така краткото свртување кон овој еп се враќа кон, односно што почнува од некои мошне рани сознанија дека *Луча* е изнедрена од и создадена врз сопственото битие, врз сопствениот животен опит на големиот поет.²¹ По/со ова, затоа, никако не н` изненадува ни Ротковиќевото навестување за едно натамошно поинакво аналитичко читање на имињата и на другите Његошеви дела. Како синтеза, да не речам како круна на сето тоа, тој, имено, во својот, ќе речеме, само крокиран, аналитички потход кон Његоша смета дека нив ги поврзува единствената творечка идеја, дека *во сите ... дела (Његош) ја прикажува „борбата непрекината и дека сите тие се варијанта на единственото дело*.²² *Горски венец*, имено, за Ротковиќ е *венец* за *сите вредности што се наталожиле во текот на „борба(та) непрекината“*.²³

Поглавјето за Његоша, најпосле, има и заклучок, што во претходните поглавја Ротковиќ не го практикува. Во него, пак, можат да се забележат уште неколку завршни „отстапки“, но отстапки како дорекувања, дорекувања кои се основа ако не за сосема нови толкувања на Његоша, тогаш за дополнувања и коригирања на досегашните. Сите овие елементи, не само последниве, се разбира, туку и некои претходни условни, ако не и намерни празнини, се во прилог на можноста да се дојде до заклучок дека сондажата и претподготовките се тука, а веројатната монографска студија за Његоша во посебна книга, до којашто Ротковиќ е толку многу блиску, можеме веќе и да ја очекуваме.

²⁰ Ibidem, 493.

²¹ Ibidem, 493-496.

²² Ibidem, 513.

²³ Ibidem, 515.

4.

Пристапувајќи кон првата *Историја на црногорската книжевност* колку еп бос, толку и во појавноста и во природата на нејзините доминантни составки, воопшто не сме изненадени од ангажирањето токму на проф. д-р Милорад Никчевиќ како автор на третиот том.²⁴ Тој е посветен на црногорската книжевност во втората половина на XIX и во раниот XX век, односно од заминувањето на Петар II Петровиќ Његош од животната и од книжевната сцена, па до привременото згаснување на црногорската државна самостојност. Тој ангажман и таа чест произлегува од резултатите на неговите бројни претходни студии и книги, посветени најмногу токму на овој период од развојот на црногорската книжевност. Мислам, секако и пред сè, на неговата компаративна студија за Стефан Митров Љубиша и за Његош, како и на уште поширокиот зафат со/во студијата *Црногорска приповијетка измеѓу традиције и современости*. Искуствата и резултатите од нив се вкомпонирани и во оваа капитална книжевноисториска синтеза. Со оглед на ограничениот карактер на нашево соопштение, се разбира, не би ги набројувале. Уште помалку би се впуштале кон прецизно наведување ниту на оние од Никчевиќ респектирани и соодветно усвојувани сознанија и резултатите до кои дошле и други проучувачи на одделни прашања или во врска со одделни црногорски книжевни појави, автори и дела реализирани во спомнатата временска рамка. Не можеме, меѓутоа, а веднаш да не констатираме дека шесте постњегошевски црногорски книжевни децении, за кои можеме да речеме дека не многу резултатно каскаат не зад/по Његошевите највисоки дострели, туку зад/по неговите „школски“ поетски искуства од младоста, Никчевиќ сега ги расветлува, односно ги преоткрива или дооткрива и ги вкомпонира во една пространа и во таквата своја пространост, целост и хомогеност претходно не сосема доволно истражувана, не пак финализирана, ако не по малку дури и запоставувана национална книжевно-историска панорама.

Соочувајќи се, најпрво со неизбежните периодизациски тешкотии и дилеми, неизбежни кога се во прашање скоро сите јужнословенски книжевности, Милорад Никчевиќ, имено, никако не бил несвесен не толку за широчината колку за комплексноста на зафатот. Сложеноста на неговата работна задача произлегува најпрво од фактот што, наспроти многуте показатели за автентичноста на сопствениот опстој

²⁴ Milorad NIKČEVIĆ, *Crnogorska književnost od 1852. do 1918. (Istorija crnogorske književnosti, Knjiga III)*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.

и настанување, кон црногорската книжевност, што се однесува барем до надворешниот свет, за долго време почесто се пристапувало низ призмата на општиот развоен и типолошки контекст што го сочинуваат книжевноста од јужнословенското книжевно заедништво и посебно книжевноста од ареалот на денес веќе надживеаните сфаќања и мерки за/на границите и природата на српскохрватскиот или хрватскосрпскиот јазик. И се разбира, најмногу и пред с` поради условно заедничкиот развој, односно поради повеќестраната сродност и блискост со нив. Наспроти тоа, можностите за егзактно рекогносцирање не само на појавите, туку и на вредностите, но никако не и без можностите за аналитички пристап кон нив, го водат Никчевиќ најпрво кон детектирање, а понатаму и кон реконструкција на развојните процеси во црногорската книжевност во зацртаната временска рамка. Веројатно најмногу поради тоа, својот капитален проект, посветен не на една, туку на неколку, навистина вредносно не највпечатливи, но неизбежни алки од развојот на црногорската книжевност, тој го втемелува врз појдовната и аксиоматична поставка дека оваа јужнословенска национална книжевност во тие шест децении помина низ три препознатливи и уште повеќе неодминливи стилски раздобја: романтизмот, реализмот и модерната, чии вредности, како и во некои други книжевности, се манифестираат, најблаго речено, истовремено и паралелно.

Никчевиќ со тоа, и не само за себе, веќе го решил првото и главно прашање за еден книжевен историчар, односно веќе ја премостил првата и најтешка препрека во создавањето на една книжевна историја – периодизацијата. Но, ниту ги прескокнал – ниту ги заборавил ниту претходните периодизациски шеми и решенија, ниту пак некои не многу среќни развојни специфичности, на кои, како и македонската, не е сосема имуна ниту црногорската книжевност. Настојувајќи и поприлично успевајќи да ги набљудува трите стилски раздобја не толку во нивната посебност, колку како една целина, проникнувајќи ги нив аналитички – како во дијахронија, така и во синхронија, притоа тој детектира и цели серии од целини во целината. Без таквите периодизациски допрецизирања Никчевиќ веројатно не ќе успеел целосно да ги совлада ни дијахрониските ни синхрониските димензии на проектот, ниту пак да ја постигне и да ја сочува хармоничноста на целокупниот истражувачко-аналитички зафат. Дотолку повеќе што се однесува на една долготрајна, но не и без некои развојно дисхармонични струења книжевна епоха и со, во име на вистината, нели, не многу на број, барем со оглед на досегашните и пошироко познати сознанија, се разбира, некои безрезервно потврдени високи индивидуални естетски вредности.

Сосема очекувано, придржувајќи се кон сопствената периодизациска композиција, првата од осумте целини од кои е компонирана третата книга од *Историјата*, претставува општ пристап кон единственоста и неделивоста на епохата на романтизмот, на реализмот и на модерната во црногорската книжевност. На повеќе како дијахрониски, уште повеќе синхрониски рамништа, М. Никчевиќ во него ги разгледува општествено-политичките, економските, просветните и другите предуслови и контекстуални рамки во кои пулсира и се создава црногорската книжевност во тие шест децении. Двете следни, слободно би се рекло носечки поглавја од овој корпус се посветени на развојот на поезијата и на прозата во тие временски рамки. И во првиот и во вториот случај, тактичниот и кон сеопфатност насочен историчар на книжевноста го чувствува и го изразува како пулсот на епохата, така и развојно-настанувачкиот ритам на одделни книжевни појави и вредности. Веројатно затоа, дури и при еден само лежерен прочит на неговата книга, покрај приопштувањето и покрај вкомпонирањето во една книжевна историја што претендира да не испушти ниту една појава, на еден и навистина и голем и, виден од стилско-естетски аспект, сложен творечки персонаж, не може а да не се детектира уште и една вистинска гама од вреднувачки позиции и од аналитички сознанија, секогаш условени од и прилагодени кон спецификите и кон естетските вредности на аналитички третираните појави, автори и дела. Тоа е високо одличје за еден денешен книжевен историчар, но кон веќе реченото не можеме а да не додадеме уште и дека авторот на оваа книга своите можности ги потврдува и низ посебните идејно-естетски и други финеси преку кои аналитички им се пристапува на секоја од појавите (на авторите и на делата). И не само што нашироко и исцрпно ги детектира како нивните предуслови и предиспозиции, така и нивните мотивско-тематски зафати и идејни хоризонти, туку секогаш има активирано сензори за „прочит“ најмногу и пред с' на нивните естетски специфичности и вредности, за коишто се искажува без скрупули, секогаш непосредно и секогаш директно.

Имајќи ја предвид, пак, и национално-културната сложеност на црногорскиот етнички простор, едно посебно поглавје понатаму Никчевиќ ~ посветува на книжевноста во Бока Которска и во регионот на Пљевле. Тоа се региони кои не само во претходните временски периоди, туку и во со аналитичкиот прочит зафатената временска рамка и живееле и се развивале во поинакви околности од оние во аналитички поконкретно третираниот презент доминантни државни и национално-културни региони со Цетиње и со Никшиќ како главни книжевно-културни центри. Од нешто поинакви причини, пак, посебно

поглавје е посветено и на драмата, која во црногорската книжевност во овој период изодува посебнифичен, па дури и навистина понезавиден развој од поезијата и од раскажувачката проза. Но тоа е простор кој, во рамките на неговата книга, Никчевиќ му го отстапува на Александар Радоман, кој пак, истражувачката сонда во својот прилог ја спушта до, односно започнува од антиката. Следејќи го развојот на драмата (а со тоа скоро безусловно и на театарот) на подрачјето на Црна Гора од најстари времиња, во својот егзегетички прецизен преглед Радоман доаѓа до романтичарската драма во црногорската книжевност, создавана во XIX и с' до раниот XX век. Ништо чудно, во добра мера, на планот на драмата, тоа не е незабележливо и во другите, па дури и во навистина посреќно развиваните јужнословенски книжевности во тоа време.

Покажувајќи автентичен книжевноисториски слух уште и за некои други посебности на планот на типологијата во црногорскиот книжевен развој, во посебна целина, во посебно поглавје, М. Никчевиќ ги претставува патописната и мемоарската книжевност. Низ посебно поглавје, исто така, го дооформува својот проект кога се во прашање уште и книжевната критика и науката за книжевноста. Во тие рамки тој одделува соодветен простор и внимание за сите релевантни претставници на односните книжевни жанри, како и на книжевната критика и наука. Осмата и последна глава од оваа капитална книга е резервирана за европскиот книжевен контекст. На оваа позиција, како завршна, Никчевиќ го разгледува корпусот на преведената поетска и раскажувачка продукција од европските книжевности. Сосема логично, претпоставениот двенасочен активитет на рецепцијата и тоа како е влијателен врз книжевниот развој.

*

И навистина очекувано, ова се само појдовните, најпрво и пред с' набљудувачко габаритните, а потоа и подецидно аналитичките и повеќе би рекле, книжевноисториските позиции отколку потези на М. Никчевиќ врз пространата црногорска книжевна мапа во односната временска опфатка. И затоа, треба ли воопшто и да се напоменува, не пак и да се преповторува дека во рамките на истите понатаму редовно се прави уште и подетална периодизациска распределба, која, поштедувајќи се од многузборието, не би ја репрезентирале. Многу поважно е што, по клучната периодизациска разрешница, во овој проект редовно се нудат уште и подетални аналитички читања и препрочитувања на еден вистински голем број во нивното време и навистина нашироко познати и

соодветно верификувани персонални појави и вредности на црногорската и навистина минуциозна национална книжевна топографија. Во научните кругови, па и пошироко, и не од денес, тие се идентификуваат најпрво и најрезултатно пред с` со имињата на Стефан Митров Љубиша, Марко Миљанов Поповиќ и Никола I Петровиќ Његош. Иако прилозите на Никчевиќ за нив не се организирани како посебни поглавја, што, при некое поинакво структурирање на извонредно обемната материја можел и да го направи, на нив посветените прилози се изделуваат како според обемноста и широчината во пристапот, така и според длабочината во аналитичкото проникнување на нивното дело. Како извонредно значајни појави и вредности, аналитичките целини за овие тројца автори претставуваат не само најопсежни, туку посебно впечатливи страници од поглавјето за поезијата, кога станува збор за Никола I Петровиќ Његош, односно од поглавјето за прозата кога се во прашање Стефан Митров Љубиша и Марко Миљанов. Повеќе од тоа, на аналитички план Никчевиќ извонредно многу инвестира во нивната поширока контекстуализација на планот на црногорската книжевна историја en bloc. Така на пример, забележливо е на тој план резултатен при детектирањето на релациите меѓу Стефан Митров Љубиша како автор во чиј хронотоп црногорските, условно именувани, континентални вредности се надополнети, плодотворно облагородени или синтетизирани со медитеранските. Односно, оние типично горски, херојско-динарски за Његош специфични компоненти – забележливи како на планот на јазикот, така и преку творечките идеи, кај него односно во неговиот етички кодекс и, пошироко, во неговиот филозофски систем, се преобразуваат во најпрепознатливи вредности на Црногорецот и на црногорството.

Земајќи предвид во црногорската книжевна нарка и претходно завршени работи, М. Никчевиќ посебно финишира и резултира на планот на аналитичките споредби меѓу Драшко од Његошевиот *Горски венец*, од една и Љубишините Кањош Мацедоновиќ и Вук Дојчевиќ и тоа, свртувајќи се особено кон сличностите и кон разликите во нивниот однос кон или на нивните реакции во однос на виденото во Венеција. Во таа смисла, Никчевиќ, и тоа пак врз основа пред с` на претходни аналитички сознанија (особено на Ново Вуковиќ, но и на други проучувачи), прави разлика и меѓу психофизичките појави и активитетот на Кањош и на Вук Дојчевиќ.

За разлика од Љубиша, пак, на книжевноисториското пано на Никчевиќ Марко Миљанов е позициониран, а веднаш и портретиран веќе на самиот почеток. И тоа – извонредно лапидарно – како една *несекојдневна појава и во црногорската историја и во црногорската*

книжевност.²⁵ Како за Никчевиќ што било, меѓутоа, така и за нас е сега сосема јасно дека книжевниот историчар кон овој автор – кон Марко Миљанов – мора да заземе поинаков однос отколку кон Стефан Митров Љубиша. Тоа е пред с` поради поинаквата индивидуална, не пак творечка природа на Марко Миљанов, но и поради специфичната позиција и во националната книжевност и како книжевник воопшто. Па дури и сосема настрана да се остави неговото задоцнето описменување и започнување со творечка работа, не пак поради тоа што и книжевната наука доцни со неговата презентација и проучување.

Овде, пак, никако не може да не се детектира доследно и уште пред скоро четири децении вистински верификуваната, а потврдена и од страна на Бранко Бањевиќ вредност на Марко Миљанов како поет. И тоа врз основа само на малиот број сочувани негови песни. И претходно, веќе во *Преглед(от)* на Р. Ротковиќ, и сега Миљанов, имено, и дефинитивно се потврдува како *поет на самотијата, на искреноста и на мисловноста*.²⁶ Никчевиќ уште и забележува, т.е. надополнува дека Миљанов ја *лиризира, (дека) мисловно и етички рационално ја интонира дескриптивната монотоност на епската народна поезија*,²⁷ а сето тоа го афирмира како нова вредност на планот на црногорското поетско творештво при крајот на XIX век. Што се однесува, пак, до квантитативно позабележливото прозно творештво на Миљанов, Никчевиќ поаѓа од сознанието дека со своите *творечки нишки тоа е многу длабоко поврзано со усната книжевност*.²⁸ Користејќи ги успешните претходни аналитички резултати како на Ж. Ѓуровиќ, така и на М. Стојовиќ, Р. Радоевиќ и Бр. Бањевиќ, нив тој резултатно ги дорекува по линијата на односот на Миљанов кон народната наративна традиција. Никчевиќ ќе го детектира уште и преку неговото (на Миљанов) внесување една колку нова, толку и индивидуална боја – квалификативи поради кои се *одделува од усното народно творештво и станува оригинален творец*.²⁹ (Аналитички интересно, а можеби продуктивно би било ова да се спореди со сознанијата на Килибарда од првата книга на *Историјата*.) Врз основа на претходните сознанија Никчевиќ вистински поентира со констатацијата дека *во контекстот на црногорската книжевност на романтизмот и на реализмот (Миљанов) создаде такво книжевно дело во кое успешно ги обедини елементите на творечките постапки*

²⁵ Ibidem, 289.

²⁶ Ibidem, 294.

²⁷ Ibidem, 295.

²⁸ Ibidem, 296.

²⁹ Ibidem, 297.

од романтичарското раздобје, па до првите фиданки на црногорската реалистичка книжевност,³⁰ односно дека станува збор за творец кој и во содржински и во естетски поглед се развива во значаен писател од таа епоха на црногорската книжевност.³¹

Не помалку маркантно и не помалку интересно аналитичко внимание, како синтеза и на претходните достигнувања во науката, се разбира, М. Никчевиќ му посветува и на Никола I Петровиќ Његош. И тоа веќе претходно, во првото потпоглавје од поглавјето за поезијата – *Поезијата во епско народно руво*. Со тоа, пак, што ред натамошни поети ќе оквалификува како негови епигони, значи дека тој е индиректно присутен, па дури и индиректно аналитички третиран и во второто потпоглавје за поезијата – *Поетската експанзија на крајот од XIX и во муграта на XX век*. Со еден збор, на Никола Петровиќ му е посветена централната позиција и најобемното внимание меѓу еден броен и долготрајно дејствителен поетски оркестар од околу триесетина во овој преглед регистрирани и портретски претставени партиципиенти.

Вистински и недвосмислено поуспешен како владетел отколку како книжевник, Никола Петровиќ импресионира со неговата ревносна посветеност на книжевноста, со неговата плодност, како и со завидната жанровска разновидност на неговиот книжевен опус. Нема кому да не му биде јасно дека некои негови опсесии и идеи во поезијата дури и подиректно произлегуваат од неговите мегаломански државнички стремежи и цели, што беше својствено и за неговите поетски претходници од/во кругот на династијата. Тој, затоа, не помалку и се оддаде не само на големосрпската, туку и на словенската, па и на балканската обединувачка идеја. Сето тоа на сметка на незначителниот, ако не и на сосема непостоечкиот вистински поетски развој.

Критичен во своите оценки, затоа, М. Никчевиќ ја забележува пред с` и токму незначителната поетска развојност на Никола Петровиќ, но и стилската конзервативност, конвенционалност и заробеност во веќе застарените поетски модели и идеи. Оддавајќи се на пошироката национална ориентација, тоа го прави на сопствена штета – и како владетел и како поет. На сметка на својот поетски развој и на вистинските творечки резултати и анахрон во однос на во пошироката средина актуелните модели на пеење, тргнувајќи исклучиво од патриотската должност, но и од позицијата на суверен, тој се троши во создавањето ангажирана, но и строго апликативна поезија. Токму затоа, Никчевиќ и

³⁰ Ibidem, 301.

³¹ Ibidem.

смета дека таквата поделеност, да не речам распнатост меѓу позивот на вистинскиот патриотски поет и книжевник кој треба да му служи на народот и на татковината, од една и на пригодничарот стихотворец, „програмски“ практичар и идеолошки поет, од друга страна, (кај Никола Петровиќ) резултирало и со високи естетски, содржински осцилации на неговата поезија и со невоедначеноста на неговите бројни патриотски, љубовни и пригодни песни.³²

Никчевиќ, инаку, понашироко го разгледува целокупниот книжевен опус на Никола Петровиќ и тоа според неговите уште пред повеќе од четири децении објавени целокупни дела. И во случајот со другите автори, но се чини овде најдоследно, како книжевен историчар *par excellence*, Никчевиќ најмногу држи до претходните аналитички сознанија за овој поет, особено до резултатните сознанија до кои дошле истражувачи како Бр. Бањевиќ, Р. Ротковиќ и други. Прифаќајќи го повеќе како историска и како книжевноисториска отколку како уметничка вредност, кога се во прашање пред с` неговите (на Никола Петровиќ) песни, Никчевиќ ги презентира најпрво веќе од поодамна изречените критички судови пред с` за нивниот пригоднички карактер. Тој не може, меѓутоа, а да не ги регистрира и вистински повисоките поетски дострели на Никола Петровиќ во/со неговите нешто подоцнежни и рефлексивно облагородени *Искрички за човекот*. Никчевиќ во нив констатира *поетски инспиративни жаришта*, кои барем донекаде се одраз на подлабоките емотивни состојби на Никола, обоени со поетската и со политичката опсесија на поетот и се битна составка на поетовото зрело доживување и сфаќање на неговиот патриотизам.³³

Дооформувајќи го својот аналитички портрет за поетот Никола I, M. Никчевиќ никако не ги прескокнува ниту вредностите на неговиот поетски јазик, а особено не неговата леснотија во/со осмерецот, што кореспондира со *едноставноста и со јасноста на неговите чувства и мисли*.³⁴ Од Никчевиќевото детектирање на другите афирмативни вредности кај овој поет не може да не се изделат уште и пејзажната, а особено социјалната компонента, како иновативна појава во црногорската поезија од/во доцниот XIX век, со која Никола Петровиќ е предвесник на некои поети кои на овој план ќе се реализираат во периодот меѓу двете светски војни. Повеќе од тоа, и вреднувајќи го овој поет колку според вредносните мерки на времето кога се реализираа овие негови творби, а уште повеќе преку можностите за превреднување

³² Ibidem, 157.

³³ Ibidem, 160.

³⁴ Ibidem, 161.

што му ги овозможува временската дистанца, но не без соодветен респектабилен однос и пристап и кон претходните аналитичари, особено кон респектабилно „искористениот“ Саво Вукмановиќ, како *позначен поет* Никчевиќ го открива и во оние стихови кои попримаат химничен тон и национално ја одразуваат неговата возвишена поетска визија и политичка илузија.³⁵ Тоа се вредности со коишто Петровиќ се приближи не само кон најшироките рецепиентни кругови во Црна Гора, туку се прослави и пошироко во словенскиот свет. Песните во кои ги детектира овие вредности Никчевиќ ги става респектативно на/пред повеќето далеку поопсежни епско-лирски творби на авторот, па дури и над некои од неговите во романтичарски дух испеани опсежни спевови, особено оние што се посветени на поедини црногорски племенски заедници. Кога се во прашање тие пообемни поетски остварувања на и навистина плодниот Никола Петровиќ, повисоки поетски вредности Никчевиќ може да детектира уште и во историско-политичкиот спев во драмска и дијалогска форма *Пјесник и вила*.

Сосема очекувано внимание на Никола Петровиќ овде му е посветено и како на драмски автор, на кој план тој е ако не и највистински успешен, тогаш барем најпопуларен, во неговото време, се разбира. Вниманието на Никчевиќ е скоро целосно свртено кон во времето на кнезот неговата исклучително популарна *Балканска царица*, драма во три чина тематски втемелена врз историските случувања на дворецот на Црнојевиќ во XV век. Колку информативно исцрпен во поглед на некогаш толку многу популарниот драмски текст на Никола Петровиќ како во Црна Гора, така и многу пошироко во светот, Никчевиќ најпрво изнесува кратко резиме на драмското дејство, а потоа ги изнесува релевантните судови за ова дело изнесувани од негови познавачи и авторитети како што се Саво Вукмановиќ и Трифун Ѓукиќ. Додавајќи кон нивните авторитетни проценки на добрите и на слабите страни на обемниот драмски „проект“, веројатно уште покритички и порелевантни сознанија и од современи проучувачи, како Н. Килибарда и Бр. Бањевиќ, на Никчевиќ, едноставно, не му останало ни место ни потреба и за некој поопсежен негов аналитички придонес. Извесни свои сознанија, покрај оние на другите проучувачи, изнесува уште кога станува збор за двај пред неколку години за првпат објавениот роман (*Десна*) на Никола Петровиќ, кој вредносно не ги достигнува ни неговите драмски прилози. Недостатокот или излишноста барем од овој завршен исказ Никчевиќ го надоместува со тоа што како завршница пренесува еден подолг исказ од извонредно прецизниот

³⁵ Ibidem, 163.

аналитичар Радое Радоевиќ, кој сосема недвосмислено и аргументирано ги соопштува вредностите и безвредносните на книжевното дело на Никола Петровиќ, вклучително со неговото неповолно влијание врз и онака забавениот развој на црногорската книжевност во неговото време.

*

Гледано, пак, пошироко, воопшто не е неважно што М. Никчевиќ не го става на втор план, слободно би рекле, ниту оној недоброив творечки персонаж во и навистина долгиот период од историјата како на секоја, така и на црногорската книжевност. На црногорската книжевна мапа свое вистинско место за Никчевиќ, затоа, имаат и поетите како што е веќе од Ј. Скерлиќ респектираниот, а во црногорската книжевност „придојден“ Јован Сундечиќ, но и поетите како Миќун Павиќевиќ, Јован Липовац, Филип Ковачевиќ и уште цел ред други – с` до појавата на песната *Борба са шакалом* (1913), како прв знак на заживувањето на една несомнена модернизација, независно дали зад псевдонимот Сл. Гор. стои поетот Борислав Миниќ, како што мисли самиот Никчевиќ, или поетот Миќун Павиќевиќ, според мислењето на други проучувачи. Она, пак, што не можеме а да не го спомнеме е тоа што за сите појави и вредности колку што ги респектира дотогашните резултати на книжевната наука, Никчевиќ не помалку редовно има и нови и свои сознанија и вредносни позиции. Дури и од многу далеку, пак, не може да остане незабележано дека на фонот на и во ова време поетски, особено епски предиспонираната Црна Гора, Никчевиќ многу повеќе е преокупиран со прозата. Поглавјето за прозата не само што му е квантитативно и персонално побогато, туку е и жанровски поразгрането и повеќе детализирано. Но, тоа никако не н` изненадува премногу со оглед на неговото претходно истражувачко и аналитичко, научно, и тоа повеќедецениско инвестирање во проучувањето на кратката проза во црногорската книжевност од втората половина на XIX и од раните децении на XX век. И токму затоа, покрај Љубиша и Марко Миљанов, на планот на раскажувачката проза, со уште поголем усет за стилскожанровската различност, Никчевиќ открива, презентира и вреднува еден цел недоброј автори – с` од раниот Сундечиќ па до појавата на модернистичко-авангардистичките импулси и стремежи кај автори како Душан Ѓукиќ и Никола Шкеровиќ.

И затоа, сега дури, преку овој капитален проект на проф. д-р М. Никчевиќ, не само за нас, туку и за од нас далеку поупатени монтенегристи и јужнослависти, поцелосно се открива црногорското книжевно богатство создадено во постњегошевските времиња во Црна

Гора. Синтеза од стариот, но с` уште неизбежен позитивизам (кој за оваа епоха воопшто и с` уште не може да биде неприменлив), од една и со мноштво елементи од егзегетиката што е специфична за модерните и актуелни проучувања на книжевноста, книжевноисторискиот пристап на Никчевиќ е не само задлабочено аналитичен, туку и редовно прецизен, недвосмислено јасен и концизен. Тоа се атрибути кои ја прават неговата книжевна историја читлива и приемлива за реципиенти со мошне различна интелектуална основа и можности. На тоа, пак, не може а да не се додаде уште и енциклопедиската широчина, како и фактографската прецизност и исцрпност со кои се одликува неговата книга.

5.

Во очекување на наредните резултати од овој проект, кои ќе ги претстават извонредно високите и богати резултати на црногорските книжевни творци до крајот на XX век и до денес, можеме да заклучиме дека трите веќе реализирани негови целини: како извонредната фолклористичка синтеза на Килибарда, исто така и капиталниот преглед на црногорското книжевно и културно многувековие од древноста до високиот дострел на Његош, што го реализира Ротковиќ, а на исто рамниште и повеќестрано остварената синтеза на Никчевиќ за црногорската книжевност во постњегошевскиот период, претставуваат високо остварен резултат на црногорската книжевна наука. Високите вредности на овој капитален проект, меѓутоа, биле колку гарантирани, уште повеќе се потврдени веќе со самото ангажирање на само што спомнатите денес актуелни и неодминливи монтенегристи. Со сето тоа, иако недовршена, оваа повеќетомна Историја многустрано ја истакнува и ја потврдува рамноправната позиција на црногорската книжевност како во контекстот на јужнословенското, така и во словенското книжевно заедништво. Затоа, може сега и да им се честита не само на авторите што го вложија својот труд и своето знаење во овој проект, туку и на оние што го замислија, што го иницираа – како визија и како план; исто така и на оние што се вложија во неговата реализација, во неговото објавување. Но, значи, ни без изразување на еден не само личен, туку и колективен, македонски, восхит од вака солидно исполнетата колку научна не помалку и национална обврска од страна на колегите од Црна Гора.

REAFFIRMATION AND REVALORISATION OF GREAT NATIONAL VALUE

The recent monumental project *History of the Montenegrin Literature* on the one hand reveals itself as a separate opportunity for further and greater qualitative affirmation of Montenegrin literature, and on the other as a climax and revalorisation of Montenegrin literary science. The sole participation of true achievers and already established participants in Montenegrin science, such as Novak Kilibarda, Radoslav Rotković and Milorad Nikčević hints at not only a scientific, but also a national value of the project. Moreover, the *History of the Montenegrin Literature* strengthens the so far unquestionable and noticeable position of Montenegrin literature within the South Slavic and Slavic literary unity.

Keywords: *Montenegrin literature, Montenegrins, oral literature, artistic literature*